

Başkanlık Sistemi ile Parlamenter Sistem Karşılaştırması

Deniz Kongar

Özet

Başkanlık sistemi ile parlamenter sistem karşılaştırması, siyaset biliminin temel tartışma konularından biridir ve demokratik yönetim sistemleri içinde devletlerin işleyişini anlamak için önemli kanıtlar sunar. Amerikan örneğinde görülen başkanlık sistemi ile Britanya hükümeti aracılığıyla uygulanan parlamenter sistem, yasama ve yürütme erklerinin bir ülkede nasıl dağıtıldığı konusunda kavramsal ve yapısal olarak temelden farklıdır. Başkanlık modeli, yetkiyi açık şekilde ayırır; doğrudan halk tarafından seçilen başkan, hem devlet başkanı hem de hükümet başkanı olarak görev yapar ve yalnızca azil (impeachment) gibi olağanüstü durumlarla yasamanın müdahalesine açık hale gelir. Bu sistem, istikrarı ve güçlü liderliği garanti eder; ancak aynı zamanda, siyasi tıkanıklık (gridlock) ve küçük siyasi görüşlerin zararına iki partili bir hakimiyet riski taşır. Buna karşılık, parlamenter sistemde yürütme ve yasama birleştirilmiştir; hükümet, yasamanın güvenine bağlı olarak görev yapan bir başbakan tarafından yönetilir. Bu yapı, esnekliği ve koalisyon hükümetlerini teşvik etmesi bakımından avantajlıdır.

Türkiye'nin 2018 yılında, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından başlatılan parlamenter sistemden başkanlık yönetimine geçişi, bu tür uzlaşmaların incelenmesi açısından verimli bir örnek olay sunmaktadır. 2017'de yapılan bir referandumun ardından gerçekleşen bu anayasal dönüşüm, onlarca yıldır süren, hükümet belirsizlikleri ve koalisyon riskiyle tanımlanan parlamenter yönetimi sona erdirerek, merkezi yürütmeye dayalı bir rejimle değiştirdi. Bu değişikliğin amacı, istikrarı ve etkinliği artırmaktı; ancak bu sistemin demokrasi üzerindeki etkileri konusunda yoğun tartışmaların odağı hâline geldi. Uluslar giderek daha karmaşık hâle gelen küresel bir ortamda yönetim zorluklarıyla mücadele ederken, bu tür bir olayın etkisini—istikrar ile demokratik gerileme arasında gidip gelen sarkaç misali—anlamak büyük önem taşımaktadır. Bu analiz, her bir sistemin kuramsal temellerini, Türkiye'nin 2018'de gerçekleştirdiği değişikliğin ayrıntılarını ve bu dönüşümün demokratik süreç üzerindeki etkilerini inceleyerek, siyasi bir dönüm noktasına ilişkin nesnel bir değerlendirme sunmaktadır.

Başkanlık Sistemi:

Başkanlık sistemi, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, başkanın hem devlet başkanı hem de hükümet başkanı olarak görev yaptığı ve yasama organından ayrı bir şekilde, belirli bir süre için halk tarafından seçildiği bir yönetim biçimidir. Bu sistem, yürütme ve yasama organlarının görev ve yetkilerinin açıkça ayrıldığı, birbirlerini görevden alma konusunda sınırlı imkânlarla sahip oldukları (örneğin, azil gibi olağanüstü yollar dışında) organize bir kuvvetler ayrılığı yapısıdır. Bu sistemin savunucuları, söz konusu ayrımın istikrarı garanti altına aldığını ve başkanın sürekli yasama baskısı olmadan kararlı şekilde hareket etmesine imkân tanıdığını öne sürerler. Ancak eleştirmenler, yürütme ve yasama farklı partilerin kontrolünde olduğunda siyasi tıkanıklığa yol açabileceğini ve küçük partilerin dışlandığı iki partili bir düzene neden olabileceğini savunurlar.

Parlamenter Sistem:

Parlamenter sistem ise, Birleşik Krallık veya Hindistan'da olduğu gibi, yürütme ve yasama işlevlerinin birleştiği bir yapıdır. Hükümet, yasama organı içinden gelen ve görevine devam edebilmesi için bu organın güvenini koruması gereken bir lider tarafından yönetilir. Devlet başkanı (monark veya sembolik bir cumhurbaşkanı gibi) ise en azından kısmen sembolik bir role sahiptir. Bu sistem, güvensizlik oylarıyla hükümetlerin feshedilebilmesi veya değiştirilebilmesi sayesinde esneklik sağlar ve genellikle çeşitli çıkar gruplarını kapsayan koalisyon hükümetlerini içerir. Ancak bu

esneklik, istikrarsızlığa da neden olabilir; sürekli yapılan seçimler veya kırılgan koalisyonlar hükümetin dengesini bozabilir. Her iki modelin de kendine özgü uzlaşmaları vardır. Başkanlık sistemleri sabit görev süreleriyle öngörülebilirlik sunar ancak kutuplaşma ve verimsizlik riskine açıktır; parlamenter sistemler ise hesap verebilirlik ve esneklik avantajı sağlar ancak özellikle siyasi kutuplaşmanın yoğun olduğu veya derin ayrışmaların yaşandığı ortamlarda istikrarsızlık yaratabilir.

2018’de Türkiye’de Yaşanan Değişim:

Türkiye, 9 Temmuz 2018 tarihinde parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş yaptı. Bu geçiş, 16 Nisan 2017’de gerçekleştirilen referandum seçiminden sonra, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın liderliğinde büyük bir anayasal değişimle hayata geçirildi. 1923’ten beri süregelen parlamenter hükümet, 2018’e kadar siyasi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kaldı; 1950’den bu yana toplam 48 hükümet kuruldu ve 1961 ile 2002 yılları arasında 17 koalisyon hükümeti görev yaptı. Bu istikrarsızlık genellikle parlamentoda çoğunluk sağlanamamasından kaynaklanıyor, bu da hükümetlerin kısa ömürlü olmasına ve erken seçimlerin gerekli hâle gelmesine neden oluyordu.

2018’deki yeniden yapılandırma, başbakanlık makamını kaldırarak yürütme yetkilerini cumhurbaşkanlığına devretti. Bu yenilik, eski başbakan Erdoğan tarafından, siyasi istikrarı ve iyi yönetimi sağlamak amacıyla tasarlandı. Yeni sistem, cumhurbaşkanına bakan atamak, kararname çıkarmak ve meclisi feshetmek gibi çok geniş yetkiler tanımaktadır; bu yetkiler yargı ve yasama organları tarafından sınırlı şekilde denetlenmektedir.

Demokrasi Üzerindeki Etkisi:

Bu değişikliğin Türk demokrasisi üzerindeki etkisi tartışmalıdır ve kanıtlar hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara işaret etmektedir.

İstikrar ve Verimlilik:

Başkanlık sisteminin, destekçileri tarafından koalisyon hükümetleri döngüsünü sona erdirerek istikrar getirdiği söylenmektedir. 2023 yılında yaşanan COVID-19 pandemisi ve depremler gibi durumlarda, hükümetin hızlı hareket edebilme kabiliyeti bir erdem olarak vurgulanmıştır. Tek bir yürütme organının parlamentodaki tikanıklık olmadan politikaları hayata geçirebilmesi sayesinde ekonomik ve karar alma verimliliğinin arttığı ifade edilmektedir.

Gücün Merkezileştirilmesi:

Eleştirmenler, reformun gücü cumhurbaşkanında toplayarak demokratik değerleri zayıflattığını iddia etmektedir. Başbakanlık makamının kaldırılması ve parlamentonun yetkilerinin azaltılması, otoriterleşme endişelerini gündeme getirmiştir. CHP gibi muhalefet partileri, Erdoğan’ı sistemi kendi kontrolünü artırmak için manipüle etmekle suçlarken, aynı zamanda birden fazla cumhurbaşkanı yardımcısının yer aldığı daha güçlü bir parlamenter sistem talep etmeleri, eski sisteme dönüş konusunda kararsızlıklarını göstermektedir. Parlamenter sistemde de gücün başbakanda yoğunlaştığı iddiasına ise, cumhurbaşkanının şimdi parlamentoya karşı daha az yükümlülüğe sahip olduğu gerçeğiyle yanıt verilmektedir.

Denetim ve Denge Mekanizmalarının Aşınması:

Yargı bağımsızlığı ihlal edilmiştir; yargıçların atanmasında yürütmenin etkisinin arttığı yönünde suçlamalar bulunmaktadır. Güçler ayrılığı ilkesinin —demokrasinin temel taşlarından biri— bu şekilde zedelenmesi, bazı akademisyenlerin Türkiye’deki yönetimi artık saf bir demokrasi değil, daha çok hibrit bir rejim olarak tanımlamasına yol açmıştır. İfade özgürlüğü ve medya çoğulculuğu da baskı altındadır; eleştirmenler susturulmakta veya yargılanmakta, bu da endişeleri artırmaktadır.

Halkın Algısı ve Temsiliyeti:

Bazı raporlar genel halkın başkanlık sistemini desteklediğini öne sürse de, muhalefet ve demokrasi ölçümlerini takip eden dış gözlemciler demokratik kalitenin düştüğünü kaydetmektedir.

Cumhurbaşkanının doğrudan seçildiği sistem yapısı meşruiyeti artırabilir, ancak aynı zamanda parlamenter sistemin koalisyon gücüyle sağladığı azınlık temsiliyeti pahasına popülist liderliği güçlendirme eğilimindedir.

Yerleşik anlatı, özellikle Türkiye’deki hükümet sorunları geçmişi göz önüne alındığında, bu geçişin istikrar açısından başarılı olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu görüşe şüpheyi yaklaşmak için nedenler vardır. Elde edilen istikrar, demokraside gerileme pahasına olabilir; çünkü merkezileşen otorite, hesap verebilirlik ve çoğulculuk—iki temel demokratik normu—azaltmaktadır. Parlamenter sistemde istikrarsızlık yaşanmış olsa da koalisyonlar yoluyla sağlanan daha geniş temsiliyet de vardı; bu ise başkanlık sistemi tarafından büyük ölçüde terk edilmiştir. 2018 sonrası uzun vadeli ekonomik veya sosyal etkiler hakkında sağlam kanıtların olmaması kesin yargılara varmayı zorlaştırmaktadır; ancak Türkiye’deki otoriterleşme eğilimi, genel olarak güçlü denetim mekanizmalarının yokluğunda başkanlık sistemlerinin güç yoğunlaşmasına yol açması şeklindeki dünya çapındaki eğilimlerle uyumludur.

Son olarak, Türkiye’nin 2018’de başkanlık sistemine geçişi istikrar ve etkinlik sağlamış olsa da, bu durum demokratik denetim ve dengelerin yüksek bir bedel karşılığında kaybedilmesi anlamına gelmiştir. Bu değişimin demokrasiyi güçlendirip güçlendirmede ise, istikrarı çoğulculuk ve hesap verebilirlikle nasıl dengelediğimize bağlıdır. Tecrübe, böyle bir geçişin başarısını belirleyen unsurun bağlam, yani Türkiye’nin siyasi kültürü ve hükümet tarihi olduğunu göstermektedir; bu ise karşılaştırmalı analizlerde sıkça göz ardı edilmekte ve bir sistemi diğerine tercih etme eğilimi ortaya çıkmaktadır.

Sonuç:

Deneyim, başkanlık sisteminin başarısının veya başarısızlığının, başkanlık sisteminin parlamenter sisteme göre varsayılan üstünlüğünden çok, özel bağlama —Türkiye’nin alışılmadık siyasi kültürü ve yönetim tarihine— bağlı olduğunu göstermektedir. Birlikte hareket etme hikayesi istikrarla parıldarken, çoğulculuk ve hesap verebilirliğin çözülmesi demokrasi sağlığının geleceği konusunda endişe yaratmaktadır. 2018 sonrası ekonomik ve sosyal sonuçlara dair eksik istatistikler kesin yargıları zorlarsa da, dengesiz başkanlık sistemleri altında otoriterleşme yönündeki küresel eğilim bir işarettir. Bu ödünleşmenin demokrasiyi destekleyip desteklemediği, özünde istikrar ile kapsayıcılık ve açıklık arasındaki dengeyi sağlamaya bağlıdır. Türkiye için ve benzeri reformları düşünen herhangi bir ülke için ders nettir: Yönetim sistemi ne olursa olsun, kendi kültürüne ve mirasına göre şekillendirilmelidir; aksi takdirde verimlilik arayışı, savunmaya çalıştığı demokratik ideallerin pahasına olacaktır.